

PHIM - NGUỒN TÀI NGUYÊN HỮU ÍCH CHO DẠY VÀ HỌC VỀ VĂN HÓA

PHAN THỊ VÂN QUYÊN *

Tóm tắt: Trong bối cảnh chúng ta đang hội nhập ngày càng sâu vào quá trình toàn cầu hóa, nâng cao hiểu biết về đối tác nước ngoài để có thể hợp tác thuận lợi, giao lưu hữu nghị, chung sống hòa bình với nhau đã trở thành một nhu cầu cấp thiết. Tuy nhiên, Việt Nam là một cộng đồng thuần nhất về dân tộc và văn hóa, do đó khi mở cửa với thế giới bên ngoài chúng ta phải bổ sung những kiến thức về đa dạng văn hóa và kinh nghiệm giao tiếp trong môi trường đa văn hóa. Đây là điểm cần lưu ý trong các khóa học về văn hóa và giao tiếp liên văn hóa. Trong số rất nhiều học liệu văn hóa có thể lấy được từ thực tế cuộc sống, bài viết giới thiệu một nguồn tài nguyên hữu ích nhưng khá dễ tìm kiếm, đó là phim. Qua phim chúng ta có thể thu hoạch được rất nhiều kiến thức hữu ích về văn hóa và giao tiếp liên văn hóa đồng thời hình thành nên hứng thú tìm hiểu các nền văn hóa khác biệt.

Từ khóa: Phim, học trực quan, phản ánh văn hóa, học liệu văn hóa.

Abstract: The widespread international exchanges during the globally-integrated process have created an imperative need to improve our understanding of foreign partners for smooth cooperation, friendly exchange and peaceful cohabitation. However, due to the fact that Vietnam is an ethnically and culturally homogeneous community, when opening door to the world, we lack knowledge of cultural diversity and experience of intercultural communication. Intercultural Training courses can be a solution. This article is aimed at recommending a useful and readily accessible resource of authentic cultural materials for teaching

and learning about culture: Film. Film can enrich our cultural knowledge as well as promote an enthusiasm and eagerness in learning about other different cultures.

Keywords: Film, visual learning, cultural reflection, cultural materials.

1. Đặt vấn đề

Xem phim là một hoạt động giải trí quen thuộc đối với mọi tầng lớp xã hội. Phim không phải là đời thực nhưng phim đem lại cho người xem cảm xúc chân thực về sự tiếp xúc với hiện thực và đắm chìm trong một không gian văn hóa cụ thể. Nó khiến người xem phải suy ngẫm về hiện thực được phản ánh trong phim, liên hệ với những vấn đề trong cuộc sống của chính bản thân và trong cộng đồng của mình. Những người muốn tìm hiểu về văn hóa có thể coi phim như một cửa sổ nhìn ra thế giới, quan sát các văn hóa khác và cuộc sống của con người trong đó vận hành ra sao. Đối với giáo viên dạy các môn học về văn hóa - văn minh như: Đất nước học, Giao tiếp liên văn hóa, Ngôn ngữ - Văn hóa - Xã hội,... phim cung cấp một nguồn tài liệu trực quan (visual materials) minh họa cho những khái niệm văn hóa và cung cấp các chủ đề về văn hóa để phân tích và thảo luận. Vậy chúng ta có thể khai thác được những nội dung văn hóa gì từ phim và nên đưa nguồn tài nguyên này vào sử dụng

* ThS - Trường Đại học Ngoại ngữ, Đại học Quốc gia Hà Nội; Email: quyen_0706@yahoo.co.uk

trong các bài giảng về văn hóa như thế nào?

2. Sự phản ánh văn hóa trong phim

Nhìn vào tiến trình điện ảnh của một quốc gia chúng ta có thể thấy được chân dung của dân tộc đó trong nhiều giai đoạn của lịch sử. Thông qua phim ảnh chúng ta biết được những vấn đề nổi bật của quá khứ và đương đại. Mỗi bộ phim miêu tả một hoặc một vài lát cắt của hiện thực cuộc sống như: gia đình, hôn nhân, công sở, học đường, tình bạn, tình yêu, kinh doanh,... Điện ảnh lấy chất liệu từ cuộc sống hiện thực nên cho dù đã được thể hiện bằng thứ ngôn ngữ riêng của nghệ thuật thứ bảy, và dưới góc nhìn của cá nhân nhà làm phim thì người xem vẫn thấy được những hiện thực lịch sử và những giá trị văn hóa cơ bản của một cộng đồng. “Khi cố gắng thể hiện một câu chuyện nào đó cho tốt nhất, hay nhất, các nhà làm phim bằng cách này hay cách khác đã “vô tình” thể hiện được “tinh dân tộc” trong những bộ phim của mình” [1]. Khi xem hàng trăm bộ phim hành động của Mỹ, loại trừ những chi tiết phóng đại, phi logic, hình ảnh người anh hùng đôi khi được thần thánh hóa, chúng ta vẫn nhìn ra được những đặc điểm chung của chủ nghĩa anh hùng Mỹ, chủ nghĩa cá nhân kiểu Mỹ. Trong làn sóng phim Hàn Quốc bao phủ khắp các nước châu Á, đằng sau những câu chuyện tình yêu lâm ly, bệnh nan y, hay chuyện cạnh tranh trên thương trường,... quen thuộc chúng ta cũng thu hoạch được những hiểu biết cơ bản về văn hóa Hàn Quốc như cấu trúc tâm lý dân tộc, lối sống, lễ lễ làm việc, phong cách ứng xử, tôn ti trật tự trong gia đình và xã hội, cách giải quyết vấn đề....

Xem phim khán giả được đắm chìm vào không gian văn hóa, ngôn ngữ, tâm hồn của một dân tộc. Chủ đề phim vô cùng đa dạng, phản ánh muôn mặt của cuộc sống, nên xem phim vừa giải trí vừa học được nhiều bài học về cuộc sống, đạo đức và văn hóa. Ngôn ngữ điện ảnh sinh động, sáng tạo khiến cho việc

chuyên tải các thông điệp văn hóa dễ dàng hơn, có tính lan tỏa và kết nối giữa các thế hệ, kết nối trong cộng đồng, thậm chí vượt ra ngoài biên giới quốc gia. Do đó, phim không chỉ phản ánh văn hóa mà còn là công cụ quảng bá văn hóa, là cầu nối giao lưu văn hóa giữa các quốc gia. Các cường quốc điện ảnh như Hollywood, Bollywood, và gần đây là Hàn Quốc nhận thức rõ điều này và đã rất thành công trong việc quảng bá, xuất khẩu văn hóa của họ ra nước ngoài thông qua phim ảnh. “Hollywood chính là biểu tượng của văn hóa Mỹ đương đại và điện ảnh Hollywood đã trở thành một trong những phương thức biểu đạt rất quan trọng của văn hóa Mỹ trên màn ảnh. Cách thức thể hiện tình yêu, chính nghĩa và chu nghĩa cá nhân,... trên phim ảnh Hollywood không chỉ biểu đạt giá trị hoàn mỹ, lột tả sâu sắc văn hóa Mỹ, mà còn chạm tới những giá trị nhân văn của toàn nhân loại” [2]. Vậy nên, nếu chúng ta chủ tâm muốn tìm hiểu văn hóa của một dân tộc thì phim ảnh chính là một kênh thông tin phong phú và thú vị.

Trong thời đại toàn cầu hóa, sự giao lưu tiếp xúc, ảnh hưởng lẫn nhau giữa các nền văn hóa ngày càng phổ biến và sâu sắc. Bản thân các tác giả, đạo diễn, nhà làm phim cũng không còn chỉ hoạt động trong biên giới quốc gia của mình. Các vấn đề nảy sinh trong thời đại mới cùng với trải nghiệm cá nhân của nhà làm phim đã dẫn đến sự gia tăng đáng kể các tác phẩm về đề tài văn hóa và giao tiếp liên văn hóa như: nhập cư, xung đột văn hóa, mâu thuẫn sắc tộc, phân biệt đối xử, tiếp biến văn hóa, đa dạng văn hóa, công dân toàn cầu,... Với nguồn phim dồi dào hiện nay, có thể nói gần như các khái niệm cơ bản và các chủ đề phổ biến về văn hóa đều có thể tìm được trong phim, ví dụ như:

Các giá trị văn hóa (cultural values)

Các mô hình văn hóa (cultural patterns)

Bản sắc văn hóa (cultural identity)

Phong cách giao tiếp (communication styles)

Sự đa dạng văn hóa (cultural diversity)

Các định kiến văn hóa (cultural biases) và phân biệt đối xử (discrimination)

Các xung đột văn hóa (cultural conflicts); khoảng cách thế hệ, mâu thuẫn giữa truyền thống và hiện đại....

Những vấn đề của giao tiếp liên văn hóa: sốc văn hóa (culture shock), thích ứng văn hóa (cultural adaptation), am hiểu văn hóa (cultural intelligence), nhạy cảm văn hóa (cultural sensitivity).

Ví dụ: *Outsourced* (Thuê ngoài) là một bộ phim hài lãng mạn của Mỹ phát hành năm 2006, chứa đựng đầy những câu chuyện thú vị về sự khác biệt văn hóa giữa Mỹ và Ấn Độ, sốc văn hóa và giao tiếp liên văn hóa. Bộ phim này đã được sử dụng làm tài liệu giảng dạy, hoặc lồng ghép trong các khóa học về: Đào tạo liên văn hóa (Intercultural Training), Quản lý xuyên văn hóa (Cross-cultural Management), Giao tiếp kinh doanh liên văn hóa (Intercultural Business Communication),... ở một số nước. Bisoux đã nhận xét về phim *Outsourced* như sau: “sự mô tả chân thực giống như phim tài liệu (của bộ phim) mở ra cho người học một cửa sổ nhìn vào môi trường toàn cầu” [3, tr.44]. Một bộ phim hài lãng mạn nữa về đề tài khác biệt văn hóa và tiếp biến văn hóa cũng rất được ưa thích là *My big fat Greek wedding* (Đám cưới Hy Lạp - phim Mỹ, phát hành năm 2002). Những phim hài nhẹ nhàng đáng chú ý khác là *Saving face* (Thẻ điện - 2004) về tình yêu đồng tính nữ, *Bend it like Beckham* (Sút như Beckham - 2002) về định kiến giới và bình đẳng giới, *East is East* (Phương Đông là phương Đông - 1999) về hôn nhân dị chủng và xung đột văn hóa trong xã hội đa sắc tộc.... Có những bộ phim không phải thể loại hài nhưng cũng lôi cuốn không kém như: *Crash* (Va chạm - 2004) về định kiến sắc tộc và phân biệt chủng tộc,

The Help (Người giúp việc - 2011) và *42* (Số áo 42 huyền thoại - 2013) về nạn phân biệt chủng tộc, *The Joy Luck club* (Phúc Lạc hội - 1993) về xung đột giữa các nền văn hóa và khoảng cách thế hệ trong gia đình người nhập cư.... Ngoài những phim kinh điển, người học còn rất ngạc nhiên và hứng thú với các trích đoạn từ những bộ phim mới phát hành trong mấy năm trở lại đây như: *The big sick* (Bệnh lạ - 2017), *Crazy rich Asians* (Con nhà siêu giàu Châu Á - 2018),...

3. Sử dụng phim trong lớp học về văn hóa

Một trong các cách học hiệu quả là *visual learning* (học qua hình ảnh thị giác, học trực quan). Lồng ghép các nội dung thị giác như phim, video, tranh ảnh,... vào bài giảng giúp duy trì được sự chú ý của người học, cải thiện không khí lớp học, và giúp người học ghi nhớ được nội dung học tốt hơn. Trong thời đại kỹ thuật số ngày nay thì việc tìm kiếm các tài liệu trực quan càng trở nên thuận lợi hơn do nguồn cung phong phú, cập nhật và dễ tiếp cận. Bên ngoài lớp học, con người trong xã hội hiện đại thường xuyên tiếp xúc và bị thu hút bởi các nội dung thị giác trên các phương tiện truyền thông như: internet, truyền hình, phim ảnh và mạng xã hội.... Thế nên khi phim được giới thiệu trong lớp học đã rất được người học thích thú đón nhận. Mallinger và Rossy đã nhận xét rằng “người học ngày nay đã quen với việc học qua đa phương tiện (multimedia) và thường cảm thấy nhàm chán hay bị xao lãng bởi các phương pháp giáo dục truyền thống. Là một thế hệ lớn lên cùng TV, phim ảnh và máy tính, họ dễ chấp nhận những hình thức thông tin mới này hơn. Phim có thể tăng cường khả năng ghi nhớ qua những hình ảnh sinh động và nội dung đầy xúc cảm” [7, tr.609].

Việc khai thác phim ảnh làm tài liệu giảng dạy và gây hứng thú cho người học đã được nhiều nhà giáo dục quan tâm đến từ lâu. Nghiên cứu về đề tài này trong lĩnh vực dạy và

học về văn hóa, nổi bật có các báo cáo của Summerfield (1994), Champoux (1999), Mallinger và Rossy (2003), Bisoux (2009), Briam (2010), Cardon (2010), Roell (2010), Pandey (2011).

Một trong những thách thức đối với việc dạy và học các môn học về văn hóa và giao tiếp liên văn hóa trong môi trường đơn văn hóa như Việt Nam là sự quan sát và giao tiếp trực tiếp với một văn hóa khác bị hạn chế. Theo phản hồi của người học, học về văn hóa thì rất thú vị nhưng đôi khi họ thấy khó khăn. Có những khái niệm văn hóa rất trừu tượng, khó hiểu nhất là đối với những người trẻ có kiến thức nền về văn hóa - xã hội còn nghèo nàn, những người có ít hoặc không có kinh nghiệm tiếp xúc trực tiếp với các văn hóa khác do môi trường học tập, làm việc, và cuộc sống hàng ngày là đơn văn hóa. Do vậy xem phim, xem tin tức, xem các chương trình ca nhạc, xem talk show, game show truyền hình của nước ngoài cũng là một sự tiếp xúc gián tiếp (second-hand experience) với một văn hóa khác. Theo Champoux, cảm giác chân thực khi xem phim điện ảnh rất có ích với những người học ít kinh nghiệm giao tiếp liên văn hóa trực tiếp bởi "các cảnh phim là sự mô tả bằng hình ảnh của những lý thuyết và khái niệm trừu tượng" [6, tr.206].

Giảng viên có thể chiếu một trích đoạn phim, hướng dẫn người học cách phân tích tình huống, nhìn ra khía cạnh văn hóa được thể hiện qua những hình ảnh ẩn dụ trong phim. Trước khi trình chiếu một trích đoạn phim trên lớp, giảng viên tóm tắt sơ qua cốt truyện phim và bối cảnh của đoạn trích, giới thiệu các nhân vật, lưu ý người học cần chú ý gì khi xem đoạn trích. Có thể cho câu hỏi trước khi xem để họ chú ý tìm ra câu trả lời cho những câu hỏi này trong khi xem phim.

Sau khi trình chiếu, giảng viên phân tích hoặc cho câu hỏi thảo luận để tìm hiểu ý nghĩa của đoạn trích đó, liên hệ nó với lý thuyết văn

hóa đang học. Sau đó, có thể mở rộng cuộc thảo luận về vấn đề lớn hơn hoặc các vấn đề có liên quan.

Đối với những phim đề nghị hoặc khuyến khích người học xem ban đầu dù ở nhà, giảng viên cung cấp nguồn tìm kiếm phim và câu hỏi hướng dẫn cho họ trước khi xem phim. Tính giai trí của phim khiến cho phim không bao giờ nhàm chán. Sự hứng thú đối với câu chuyện phim thường khiến cho người học chủ động và háng hái tham gia thảo luận hơn. Bên ngoài lớp học, họ có thể muốn tìm xem ban đầu để hiểu sâu hơn về bộ phim đó. Các hướng dẫn phân tích trên lớp sẽ giúp ích cho sự tự nghiên cứu, tự khám phá của người học bên ngoài lớp học. Phim còn kích thích sự tò mò của người học với các văn hóa khác biệt, khiến họ dần dần hình thành thói quen để ý đến khía cạnh văn hóa của phim, tìm hiểu văn hóa qua phim.

4. Tiêu chí lựa chọn phim làm tài liệu giảng dạy

Từ kho phim đủ thể loại, đủ đề tài, hiện nay, giảng viên có thể lựa ra những phim có nội dung liên quan trực tiếp đến chủ đề văn hóa đang dạy hoặc đang thảo luận trên lớp. Trong số những phim có cùng chủ đề, nên chọn những phim có nội dung nghiêm túc, có thông điệp rõ ràng đã được giới phê bình phim và công chúng công nhận và đánh giá cao, tránh những phim còn đang gây tranh cãi.

Những trích đoạn được dùng để dạy trên lớp phải được lựa chọn cẩn thận để tránh những phân đoạn có cảnh bạo lực, tình dục, khoa thần, ngôn ngữ thô tục, ngôn ngữ địa phương quá khó nghe, tình huống kỳ quái, tình tiết quá phi lý, hài nham....

Chọn trích đoạn tiêu biểu có thể minh họa cho một ý trong bài giảng, tình huống tương đối độc lập, không nhất thiết phải xem những phần khác của bộ phim mới hiểu được.

Trích đoạn phim chỉ nên dài trung bình 2 - 3 phút, tối đa là 5 phút. Nếu quá dài, sẽ làm người học mất tập trung vào vấn đề chính.

Với những bộ phim nói thứ tiếng mà người học đang học và có thể nghe hiểu thì không nên lấy phim lồng tiếng nhằm đảm bảo giữ nguyên được tinh thần của đối thoại và biểu đạt cảm xúc của nhân vật trong phim. Nếu chọn được một tinh huống hay trong phim nhưng sinh viên có thể gặp khó khăn khi nghe hiểu giọng (accent) của một, hai nhân vật trong trích đoạn đó (ví dụ giọng nói tiếng Anh của người Mỹ gốc Hoa, người Mỹ gốc Phi,...) thì nên có phụ đề. Với những phim có sử dụng hai thứ tiếng (ví dụ như tiếng Trung (Mandarin Chinese) và tiếng Anh trong phim *The Wedding Banquet - Hỷ Yến*) thì phải có phụ đề (phụ đề bằng tiếng Trung-Anh, tiếng Việt, hoặc thứ tiếng mà người học đang học).

5. Hạn chế của phim

Mỗi một loại tài liệu giảng dạy và phương pháp giảng dạy đều có những ưu điểm và nhược điểm nhất định, phim cũng có những đặc điểm mà giảng viên phải cân nhắc khi muốn khai thác nó để sử dụng trong lớp học.

Phim không phải là bản copy nguyên xi hiện thực. Hiện thực trong phim đã được diễn hình hóa và mô tả bằng những hình tượng nghệ thuật tinh tế, hoặc biện pháp ẩn dụ. Đôi khi người học có thể cảm thấy khó mà hiểu được sự hài hước, châm biếm hay một vài cách diễn đạt ngôn ngữ mang đặc trưng văn hóa trong phim.

Theo Mallinger và Rossy (2003), Pandey (2011) và một số các tác giả khác, phim, với tư cách là một ngữ liệu văn hóa, còn có vài hạn chế khác. Thứ nhất, hiện thực trong phim được mô tả dưới lăng kính và cảm xúc chủ quan của nhà làm phim. Do đó, quan điểm cá nhân của nhà làm phim có thể là khó chấp nhận với một số người học. Thứ hai, sự phản ánh văn hóa

trong phim có thể bị ảnh hưởng bởi các quan niệm, giá trị của thời điểm bộ phim được sản xuất chứ không phải là thời điểm xảy ra câu chuyện trong phim. Có thể có hai bộ phim cùng về một sự kiện (nhất là sự kiện lịch sử), thậm chí có cùng tên nhưng được dựng bởi hai đạo diễn khác nhau trong hai thời kỳ khác nhau và do đó thể hiện hai cách nhìn khác nhau về cùng một vấn đề. Cuối cùng, sự diễn hình hóa hiện thực trong phim có thể tạo ra những hình ảnh khuôn mẫu (stereotype) về một nền văn hóa, một cộng đồng. Nếu không có sự hướng dẫn cẩn thận từ giảng viên thì dễ xảy ra việc xem phim lại khiến cho người học hình thành một hình ảnh khuôn mẫu hoặc cũng có thêm hình ảnh khuôn mẫu mà họ đã sẵn có.

6. Kết luận

Phim ảnh thỏa mãn được nhu cầu vừa học hỏi vừa giải trí của người xem nói chung và người học nói riêng do khả năng truyền tải nội dung đa dạng bằng các hình thức nghệ thuật hấp dẫn. Phim là một kênh phản ánh chân dung văn hóa của một cộng đồng. Trong lớp học về văn hóa, phim là một loại tài liệu trực quan thú vị, có thể giúp truyền tải kiến thức lý thuyết dễ dàng hơn, kích hoạt sự say mê tìm tòi, góp phần tạo động cơ học tập cho người học. Các môn học về văn hóa và giao tiếp liên văn hóa có thể tận dụng lợi thế này của phim để vừa có nguồn học liệu văn hóa phong phú vừa nâng cao hứng thú và hiệu quả học tập của sinh viên.

Tuy nhiên, phim cũng có những đặc trưng riêng khiến cho việc sử dụng phim đòi hỏi sự lựa chọn cẩn thận, sự hướng dẫn và phân tích thấu đáo của giảng viên. Thêm vào đó, phim nên được kết hợp hài hòa với các loại tài liệu giảng dạy khác như các tác phẩm văn học, báo chí, quang cáo,... nhằm đa dạng hóa hoạt động trong lớp học và giúp sinh viên có cái nhìn toàn diện hơn về chủ đề đang học.

⇒ Xem tiếp trang 74